

ON İKİ HAYVANLI TÜRK TAKVİMİ VE ÇUVAŞ KÜLTÜRÜNDEKİ İZLERİ

DURMUŞ ARIK*

Öz: Türkler çok eski zamanlardan itibaren takvimlerinde yılları belirlemede hayvan adlarından yararlanmışlardır. Türk kültüründe hayvanlara verilen önem ve hayvanlarla ilgili inanışlar Türklerin kullandığı takvime de yansımıştır. Türk kültüründe yılların hayvanlarla temsil edilmesi “on iki hayvanlı takvim”in oluşmasını sağlamıştır. Bu takvim, Türk topluluklarının eski zamanlardan bu yana en çok kullandıkları takvim sistemi olmuştur. Günümüzde hâlâ Türk kültüründe on iki hayvanlı takvimin kullanımı görülmekte, kimi Türk topluluklarında da bu takvimin etki ve izleri sürmektedir. Türk topluluklarında son zamanlarda bu takvim daha çok halk takvimi olarak anılmaktadır. Bu takvimde yer alan ve yılları belirten hayvanlar Türk toplulukları arasında bazı küçük farklılıklarla sırasıyla şu şekildedir: Sıçan/Fare, İnek, Pars, Tavşan, Ejder, Yılan, At, Koyun, Maymun, Tavuk, Köpek ve Domuz. Türklerde hayvan adlarıyla belirlenen bu yıllarla ilgili çeşitli inanışlar ya da kehanetler de ortaya çıkmıştır. Bu yılların; doğan çocuğun kişiliğini, karakterini ve geleceğini etkileyeceğine inanılmıştır. Bazı yıllar bahtlı veya kutlu, bazı yıllar ise zor yıllar ya da yokluk yılları olarak nitelendirilmiştir. Türk toplulukları kullandıkları bu takvimi zamanın şartlarına uyarak yabancı medeniyetlerdeki takvimle değiştirmişlerdir. Buna rağmen halk arasında on iki hayvanlı takvim yaşatılmış, en azından bu takvim Türk topluluklarının kültüründe etki ve izler bırakmıştır. Çuvaşların atalarının da eski zamanlarda diğer Türk toplulukları gibi aynı takvimi kullandığı anlaşılmaktadır. Günümüzde diğer pek çok Türk topluluğunda olduğu gibi, Çuvaşlar arasında da on iki hayvanlı takvimin etkilerinin ve izlerinin mevcut olduğu görülmektedir. Bu makalede genel olarak Türk kültüründe on iki hayvanlı takvim ve bu takvimin Çuvaş kültüründeki etki ve izleri incelenmiş, yakın zamanlara kadar diğer Türk topluluklarında olduğu gibi on iki hayvanlı takvimin Çuvaşlar arasında da kullanıldığı görülmüştür. Yıl adlarının Çuvaş Türkçesindeki karşılıkları ile diğer topluluklar arasındaki kullanımı arasında bir ortaklık söz konusudur. Bu ortaklık her bir yıl ile ilgili inanışlarda ve uygulamalarda da bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Bulgarlar, Çuvaşlar, Takvim, On İki Hayvanlı Takvim

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE, darik@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8544-0608

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 15.11.2024, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 10.12.2024)

Doi:10.47089/iuad.1585763

THE TURKIC TWELVE-ANIMAL CALENDAR AND ITS TRACES IN CHUVASH CULTURE

ABSTRACT: The Turks have used animal names in their calendars to designate years since ancient times. The significance attributed to animals and beliefs associated with them in Turkish culture are also reflected in the calendar used by the Turks. The representation of years through animals in Turkish culture led to the formation of the “Twelve Animal Calendar.” This calendar has been the most commonly used system among Turkic peoples from ancient times onward. Today, the use of the Twelve Animal Calendar is still observed in Turkic culture, and its influence and traces remain evident among some Turkic peoples. In recent times, this calendar has increasingly been referred to as the 'Folk Calendar' by Turkic peoples. The animals representing the years in this calendar, with slight variations across different Turkic peoples, are as follows: Rat, Ox, Leopard, Rabbit, Dragon, Snake, Horse, Sheep, Monkey, Rooster, Dog, and Pig. Among the Turkic people, various beliefs or prophecies have also emerged regarding the years designated by animal names. It was believed that these years influenced a child’s personality, character, and future. Some years were considered fortunate or auspicious, while others were regarded as challenging or lean years. Over time, Turkic peoples replaced this calendar with those of foreign civilizations, adapting to contemporary conditions. Nevertheless, the Twelve Animal Calendar has been preserved among the people, leaving its mark and influence on Turkic culture. It is understood that the ancestors of the Chuvash people also used the same calendar as other Turkic peoples in ancient times. Today, as with many other Turkic people, the influence and traces of the Twelve Animal Calendar are also identified among the Chuvashes who are one of the Turkic people. This article examines the Twelve Animal Calendar in general within Turkic culture, its influence and traces among the Chuvash people. It has been observed that, until recent times, the Twelve Animal Calendar, like in other Turkic communities, was also used among the Chuvashes. There is a similarity between the Chuvash Turkish equivalents of the year names and their use among other communities. This similarity is also present in beliefs and practices related to each year.

Keywords: Turks, Bulgarians, Chuvashes, Calendar, Twelve Animal Calendar

Giriş

Bir disiplin olarak tarih, olayları zaman ve mekâna bağlı olarak inceler. Bu bağlamda yapılan incelemelerde ortak bir zamandan söz edebilmek için zamanın ölçümünde de belli kuralların gözetilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Geçmişte toplumlar yaşanan olaylara, önemli hadiselerle nispet ederek bunlara zaman akışında bir yer vermiştir. Dinî geleneklerde hayatın normal akışı içinde kutsallık atfedilen zamanlar ortaya çıkmış, bu zamanlarda çeşitli anmalar, kutlamalar ya da bayramlar gerçekleştirilmiştir (Sarıkçıoğlu, 2002: 76-82; Ünal, 2008; Eroğlu, 2013: 211-229). Yazısız toplumlarda zamanla ilgili hesaplama daha çok rivayetlerle gerçekleşirken yazının bulunmasıyla, kültür ve medeniyetlerin gelişmesiyle zamanın ölçülmesi daha sistemli hâle gelmiştir. Çünkü takvimler, bir toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında önemli bir yer elde etmiştir.

Takvim kelimesi sözlüklerde “doğrultmak, düzeltmek; değerini belirlemek” anlamlarına gelir. Terim olarak ise “bir olayın belli bir başlangıca göre akıp giden

zaman içerisindeki yerini, boyutlarını verme ve bunu veren belge” demektir (Akgür, 2010: 487). İnsanlık tarihinde farklı medeniyetler güneş takvimleri, ay takvimleri, ay-güneş takvimleri, yıldız ve gezegen takvimleri gibi çeşitli takvimler kullanmıştır (Akgür, 1993: 59-84). On iki hayvanlı Türk takvimi, ay-güneş takvimleri arasında değerlendirilmektedir. Bu takvimin hangi tarihten itibaren kullanıldığı tam olarak bilinmemektedir. Bazin’e göre Eski Türkler bu takvimi 6. yüzyıldan itibaren Çinlilerden almışlardır (2011: 127). Ancak on iki hayvanlı takvimin gerçek mucidinin Türkler olduğu, Göktürk öncesi dönemlerde de Türkler tarafından kullanıldığı belirtilmektedir (Turan, 1941: 64). Her ne kadar bu takvimi Çinlilere (Roux, 2005: 83-85; Harva, 2014: 165), Yunanlılara (Harva, 2014: 166) bağlamak isteyen araştırmacılar varsa da Göktürlere bu takvimin Hunlardan intikal ettiği, hatta Hunlardan önce de Saka döneminde bu takvimin kullanıldığına dair verilere dikkat çekilmekte; (Durmuş, 2018: 386-390), Türklerin bu takvimin dünyanın en eski takvimi olduğu iddia edilmektedir (Mirşan, 2002: 222).

On iki hayvanlı takvimin belirgin olarak varlığına ve bu takvime göre yapılmış bazı ilk tarihlemelere Göktürk Kağanı İşbara’nın 584’te Çin İmparatoruna gönderdiği bir mektup ile Kül Tegin (ö.731) ve Bilge Kağan (683-734) yazılı taşlarında rastlanmıştır (Akgür, 1993: 65; Akgür, 2010: 489-490). Yukarıda da belirtildiği gibi kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Göktürklerde ve onlardan önce Sakalarda, Hunlarda, Avarlarda, Uygurlarda, Kırgızlarda ve diğer bazı Asya kavimlerinde bu takvimin kullanıldığına dair bilgi ve bulgular vardır.

Kaşgarlı Mahmut *Dîvânu Lüğâti’t-Türk* adlı eserinde bu takvime dair bazı bilgiler vermektedir (Kaşgarlı Mahmut, 2005: 172-173). Bu bilgilerin kaynağının Doğu Türkistan olduğu tahmin edilmektedir. Proto-Bulgarlarda, İdil (Volga) ve Tuna Bulgarlarında da bu takvimin kullanıldığı anlaşılmaktadır (Turan, 1941: 52; Tekin, 1987: 3-10).

Talat Tekin, İdil (Volga) Bulgarlarının yakın akrabası olan Tuna Bulgarları hakkında verdiği bilgiler arasında 7. yüzyıl başlarında Avar devletinin en doğu ucundaki Utigur Bulgarlarının başka bir Türk boyunun yönetimine girdiğini, Bulgar hanları listesinde İrnik’ten yüz elli yıl sonra, yani 603 yılında Ermi boyundan Gostun -Bizans kaynaklarında Organ-as- adlı bir şahsın vali sıfatıyla Bulgarların başına geçtiğini ve bu kişinin *domuz yılından* (603) *sığır yılına* kadar (605) valilik yaptığını, Gostun’dan sonra Bulgar tahtına geçen Kovrat veya Kuvrat’ın bir *sığır yılı* olan 605’ten bir *sığır yılı* olan 641’e kadar hanlık ve hükümdarlık ettiğini kaydetmiştir (Tekin, 1987: 3). Bulgar hanlarından Tervel’in 718’de ölümünden sonra onun yerine *at yılının* (718) sekizinci ayında (Eylül) Tvirem adlı bir hanın Bulgar tahtına geçtiğini, onun da 721 yılı temmuz ayına kadar üç yıl hükümdarlık ettiğini, Tvirem Han’dan sonra Bulgar tahtına *tavuk yılının* altıncı ayında, yani 721 yılının Temmuz’unda Sevar Han’ın geçtiğini bu hanın 736 yılına kadar 15 yıl hükümdarlık ettiğini aktarmıştır. Sevar Han’dan sonra ise Bulgar tahtına Kormisoş geçmiş, Kormisoş’un tahta çıkış yılı olarak 737 yılının Ekim ayına karşılık gelen *sığır yılının* dokuzuncu ayı tespit edilmiştir.

Kormisoş'tan sonra Bulgar tahtına geçen Sovineh ise bir *sığır yılı* olan 754'ten 760 yılına kadar hükümdarlık etmiştir (Tekin, 1987: 6). Tekin, Bulgar hanları listesinde adı geçen bir diğer hükümdar Umor'un tahta geçiş tarihinin 765 yılının mayıs ayına tekabül eden *yılan yılının* dördüncü ayı olduğunu kaydetmiştir (Tekin, 1987: 7).

Bulgar Hanlarından Boris döneminde 864 yılında Hıristiyanlık, Bulgar devletinin resmî dini olarak kabul edilmiştir (Fehér, 1984: 56-57; Emin, 2008).Kayıtlarda bu tarihin *it yılının* beşinci ayına tekabül ettiği belirtilmiştir (Tekin, 1987: 9-10).Bu bilgi, Bulgar hükümdarı Boris-Michael'in (852-889) yeğeni olan rahip Tudor Doksov'un, İskenderiyeli Aziz Athanasius'un vaazlarının çevirisine 907 yılında düştüğü; "Bu Boris *yeth' behti* yılında Bulgarları Hıristiyan yaptı." şeklindeki kısa bir notta vurgulanmıştır. Bu notta geçen *yeth'* kelimesi genel Türkçede *it, it*, Çuvaş Türkçesinde ise *yıtı, yıt* (it, köpek) kelimesi ile *behti* kelimesi ise sıra sayısı olan beşinci kelimesi ile izah edilmiştir (Tekin, 1987: 24-25).

Moğol İstilasası ile Türk kültürünün geniş alanlara yayılması on iki hayvanlı takvimin de geniş sahalara yayılmasını sağlamıştır. İslam'ı kabul eden Türk toplulukları arasında da on iki hayvanlı takvimin kullanıldığına dikkat çekilmiştir. Bu takvimin Azerbaycan'da ve Hazar ötesi Türkmenlerde varlığı, bununla bağlantılı olarak bazı geleneklerin yaşadığı belirtilmektedir (Turan, 1941: 47-61).Kırgızistan'ın Çin sınırına yakın eski mezarlıklarda 13-14. yüzyıllardan kalma, Süryânî yazısıyla yazılmış mezar taşlarının çoğu Süryânî dilinde, bazıları Türkçedir. Süryânî dilinde yazılan kitâbelerde gerek kişi adı gerekse on iki hayvanlı Türk takvimine ait yıl adları olarak birçok Türkçe kelime mevcuttur (Yüce, 2012: 41/495).

Osman Turan, bu takvimin en fazla yaygınlık kazandığı dönem olarak, Türk ve Moğolların en yüksek devirleri sayılan 8. ve 13. yüzyıllara dikkat çekmektedir. Geniş bir coğrafyada varlık gösteren Türk topluluklarında on iki hayvanlı takvim yüzyıllar boyunca kullanılmış, resmî kayıtlar ve tarihî hadiseler bu takvime göre tarihlendirilmiştir. Bu takvim bilinmeden Türk tarihinin belli dönemleri hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapılması mümkün olmamıştır. Modern dönemde de geniş bir coğrafyada varlığını sürdüren Türk toplulukları arasında ve onların kültürel etkileşime girdiği komşu topluluklarda on iki hayvanlı takvimin bilindiği ve kullanıldığı görülmektedir (Tavkul, 2007: 25-45).

Türk Kültüründe On İki Hayvanlı Takvim

Türk topluluklarının geçmişten günümüze kadar kullana geldikleri takvimlerden biri de on iki hayvanlı takvim olmuştur. Bu takvimde yıl sayılması bulunmama; yıllar, dönüşümlü olarak, on iki hayvan adıyla belirlenmektedir (Akgür, 1993: 65). On iki yıl olarak belirlenen bu takvimin her bir yılı belli bir hayvana nispet edilerek adlandırılmış, yıllar bu hayvanın adıyla anılmıştır. Türklerin konar-göçer bir hayat tarzına sahip olması, avcılık ve hayvancılıkla

uğraşması gibi nedenlerle yıl adlarına hayvan adlarının verildiği yaygın bir kanaattir.

Kaşgarlı Mahmut bu takvimle ilgili olarak Türklerin on iki değişik hayvanın adını yıllara vermek suretiyle on iki yıllık bir takvim yarattıklarını, çocuklarının yaşlarını, savaş tarihlerini ve daha birçok şeyi birbirini izleyen bu yıllar aracılığıyla hesapladıklarını belirtmektedir (Kaşgarlı Mahmut, 2005: 172-173). Kaşgarlı Mahmut bundan başka on iki hayvanlı takvim geleneğinin kökenine dair şu bilgileri vermektedir:

Türk halklarından biri, kendi saltanatından önce gerçekleşmiş bir savaşla ilgili bilgi ister ancak [vezirleri] savaşın yapıldığı tarih konusunda yanılırlar. Bunun üzerine tebaasına danışır. Kurultayda, 'biz bu tarihte nasıl yanıldıysak, bizden sonra gelenler de yanılacaklar. Öyleyse biz şimdi ayların ve göğün on iki burcunun sayısına tekabül eden on iki yıllık bir döngü yaratalım ve her yıla birer ad koyalım; böylece [yılları] hesaplama bundan böyle onların birbirlerini izleyişi takip edilerek yapılsın ve bu hepimiz için ölümsüz bir anıt olsun' der. Tebaası 'Siz nasıl isterseniz' der ve onu onaylar. Bunun üzerine Hakan ava çıkar. Vahşi hayvanların İla vadisine, buradaki büyük nehre doğru sürülmesini emreder. Bu vahşi hayvanları avlar, nehre doğru sıkıştırır ve suya düşmelerini sağlarlar. Yalnızca on iki değişik hayvan nehri geçmeyi başarır ve her birinin adı bir yıla verilir. Bu hayvanlardan birincisi sıçgan: faredir. Nehri ilk geçen hayvan olduğu için adı ilk yıla verilir ve yıl döngüsünün başlangıcı olur. *Sıçgan yılından* başlayarak nehirden çıkış sırasıyla hayvan yılları sıralanır: *Ud yılı*: Öküz yılı; *Bars yılı*: Pars yılı; *Tavışgan yılı*: Tavşan yılı; *Nag yılı*: Timsah yılı; *Yılan yılı*: Yılan yılı; *Yond yılı*: At yılı; *Qoy yılı*: Koyun yılı; *Beçin yılı*: Maymun Yılı; *Taqagu yılı*: Tavuk yılı; *İt yılı*: Köpek yılı; *Tonguz yılı*: Domuz yılı. Bu dizi *tonguza* varınca yine *sıçgandan* başlayarak hesaplama yapılır... Türkler bu yılların her birinde bir hikmet olduğuna inanır ve her biriyle ilgili bir kehanette bulunur. Örneğin *ud yılı* geldiğinde savaşlar çoğalacaktır, çünkü öküzler birbirleriyle vuruşup, toslaşır. *Taqagu yılında* yiyecek çok olur, ancak insanlar arasında karışıklık çıkar. Çünkü tavuğun yemi tahıl tanesidir, ama [taneyi bulabilmek için] her yanı eşeler ve birbirine karıştırır. *Nag yılı* ya da yılan yılı geldiğinde çok yağmur yağar, bolluk olur, kargaşa çıkar. Yani Türklerin her yıldan bir beklentisi vardır. (Kaşgarlı Mahmut, 2005: 173).

Hayvan adlarının yıl adlarına verilmesi ile ilgili Türk toplulukları arasında başka efsaneler de vardır. Bunlardan en yaygın olanı şöyledir:

Eskiden hayvanlar arasında 'kim yılı önce görürse, onun adı yıl adlarının ilki olsun' şeklinde bir şart öne sürülmüş. Bunu duyan deve 'Ben hayvanların hepsinden uzun ve iriyim, bu yüzden de yılı ilk ben görürüm, adım da yıl adlarının birincisi olur.' diye kibirlenmiş. Ama yılın görüleceği sıralarda sıçan devenin hörgücüne çıkıp deveden önce yılı görmüş. Yıl adlarının ilkinde de onun adı verilmiştir...(Biray, 2009: 675).

Benzer rivayet ve efsaneler Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar, Altaylar, Teleütler hatta Buryat-Moğollar arasında da tespit edilmektedir (Harva, 2014: 165; İsakov, 2013: 161-172).

Adları, Türk lehçelerine göre bazı değişiklikler sergilese de yıllara verilen hayvan adları örneğin Kırgızlarda sırasıyla şöyledir: 1- *Çıçgan*, 2- *Uy*, 3- *Colbors/Bars*, 4- *Koyon* (Tavşan), 5- *Lu*, 6- *Cılan*, 7- *Cılkı*, 8- *Koy*, 9- *Meçin/Maymıl*, 10- *Took*, 11- *İt*, 12- *Doñuz*. Kazaklarda, Türkmenlerde, hatta Taciklerde ve Moğol-Tatarlarda söyleniş biçimlerinde küçük farklılıklarla aynı ya da benzer adlarla bu yıl adları sıralanmaktadır (Biray, 2009: 675).

16. yüzyılda bir Kıpçak lehçesinden aktarıldığı düşünülen on iki hayvanlı takvimi anlatan küçük bir el yazmasında da yıl adları Kırgızlardakine benzer şekilde verilmiştir: *sıçan*, *sığır*, *pars*, *tavşan*, *timsah*, *yılan*, *koy*, *meçin*, *at*, *tavuk*, *it*, *domuz* (Balcı, 2010: 91).

Hakasların bu yıllara karşılık olarak *Küske* (Sıçan), *İnek*, *Tülgü* (Tilki), *Tozaan* (Boğa), *Kileski* (Kertenkele), *Cılan* (Yılan), *Çılghı* (At), *Toy* (Koyun), *Kişi* (Kişi, insan), *Kanah* (Tavuk), *Turna*, *Oski* (Keçi) adlarını kullandıkları tespit edilmiştir (Özkan, 2002: 149-159).

Hasan Ülker Türk kültür dairesi içinde yer alan ve Kuzey Kafkaslarda yaşayan Karaçay-Malkar Türklerinde kullanılan on iki hayvanlı takvimin yıl adlarını vermiş, burada kullanılan hayvan adlarının diğer Türk boylarında kullanılan takvimdeki adlarla bütünlük gösterdiğine dikkat çekmiştir. Buna göre kendi söyleyiş biçimlerine göre yıl adları şöyle sıralanmıştır: 1- *Çıçhan cıl* (Sıçan yılı), 2- *İynek cıl* (İnek yılı), 3- *Kaplan cıl* (Kaplan yılı), 4- *Koyan cıl* (Tavşan yılı), 5- *Çabak cıl* (Balık yılı), 6- *Cılan cıl* (Yılan yılı), 7- *At cıl* (At yılı), 8- *Koy cıl* (Koyun yılı), 9- *Maymun cıl* (Maymun Yılı), 10- *Kuş cıl* (Kuş yılı), 11- *İt cıl* (İt/Köpek yılı), 12- *Tonguz/Kaban cıl* (Domuz yılı) (Ülker, 1991: 57).

On iki hayvanlı takvim Museviliği inanç olarak benimsemiş Kırım Karailerinde şu adlarla kullanılmaktadır: 1- *Sıçkan* (Sıçan), 2- *Sığır*, 3- *Pars*, 4- *Koyın* (Tavşan), 5- *Uluv* (Ejder), 6- *Yılan* (Yılan), 7- *Yılı* (At), 8- *Koyun*, 9- *Meçi* (Maymun), 10- *Tavuk*, 11- *İt*, 12- *Kaban* (Domuz) (Arık, 2005: 38; Er, 2020: 9-27). Karailer bu takvime “Ulug Ata Sanavı (Ulu Ata Hesabı)” adı ile kültürlerinde anmaktadır (Süleymanov, 2013: 158-159).

Anlaşılan çeşitli Türk topluluklarında ve onların kullandığı lehçelerde bu adlar söyleniş biçimleriyle ya da küçük bazı değişikliklerle kültürde yerini almıştır. Anadolu veya Türkiye Türkçesinde bugünkü söyleyiş biçimiyle on iki hayvanlı takvim ise şöyle sıralanmaktadır: 1- *Sıçan*, 2- *Sığır*, 3- *Bars/Pars*, 4- *Tavşan*, 5- *Ejder*, 6- *Yılan*, 7- *At*, 8- *Koyun*, 9- *Maymun*, 10- *Tavuk*, 11- *İt*, 12- *Domuz* (Çay, 1999: 56-66; Rásonyi, 1993: 34).

Osman Turan *On İki Hayvanlı Türk Takvimi* adlı eserinde bununla ilgili halk şiirinden bir beyit paylaşmaktadır:

*Yılbaşı sıçkan, sığır, bars-u tavışkan, lu, yılan,
Yılkı, koy, biçin, tavuk, it-u tonguz boldu tamam*(Turan, 1941: 25).

M. Fahrettin Kırzioğlu, Osman Turan'ın eserinde Anadolu'da bu takvimin kullanışıyla ilgili bir bilgi vermediğinden hareketle Yukarı Kür ve Aras boyları ile Kars, Erzurum ve Çoruh çevresinde kullanılan halk takvimine ait derlediği bilgileri paylaşmıştır. Buna göre:

Kars, Erzurum ve Çoruh bölgelerinde yaşlı kimselerle 'Çoban Hesabı'nı esas tutarak aralarında devam ettiren köylüler, umumiyetle şunu anlatırlar: 'Her yıl, bir hayvanın üzerine kurulmuştur. Aydan, yıldızdan anlayan arif kimseler bu hesabı bilirler. Ve o yıl hangi hayvanın devri ise, ondan birisini tutup kurban keserler ki, uğurlu olsun. Kocakarı Hesabı da denilen bu hesabı, çobanlar daha çok bilip gözetmek mecburiyetindedirler. Bundan dolayı bu eski hesaba Çoban Hesabı da derler.

...Aylar gibi yıllar da 12 türdür ve bir 12 sene bittikten sonra sıra ile yeniden başlayıp devrolur.

Her yıl ayrı bir hayvanın üzerine kurulmuştur. 12 çeşit hayvan 12 yıla hükmeder. Eski seneler, *sıçan* yılından başlar, *donguz* (domuz) senesinde biter; sonra yine yeni baştan dolaşır. Bu hayvanların her biri bir seneye adını verir ve o seneye hükmeder. 12 hayvandan 6'sı insana yavukmuş (alışmış, ehli), 6'sı da canavardır. İnsanoğluna yavukmaz. Sıra ile bu hayvanlar: 1) Sıçan, 2) Öküz, 3) Kaplan, 4) Davşan, 5) Balık, 6) Yılan, 7) At, 8) Koyun, 9) Maymun, 10) Tavuk, 11) İt (Köpek), 12) Donguz (Domuz)'dur (Kırzioğlu, 1950: 170-171).

Fahrettin Kırzioğlu, Anadolu sahasında elde ettiği bilgilerde Altaylılarda olduğu gibi bir inanış ve anlayış bulunduğunu vurgular. Kırzioğlu Anadolu sahasında her bir yıla adını veren hayvanın o yıla hükmettiğini ve o yıl üzerinde etkili olduğunu, 12 hayvandan 6'sının insana yavuk (alışmış, ehli), 6'sının da canavar, yani İnsanoğluna yavukmaz ve yaban oluşuna dikkat çekmektedir. Ayrıca o, on iki hayvanlı takvimde yer alan hayvanların işaret ettiği yıllarla ilgili bazı inanışları dile getirmektedir. Onun verdiği bilgilere göre:

Her hayvanın kendine göre bir hasiyeti (doğası, tabiatı) olduğundan, buna göre onun hükmettiği senede bolluk-darlık, kavga-barış, sağlık-salgın ... olup olmayacağı bellidir. Mesela at yılında tahıl (hububat) bol olursa da meyve çok olmaz. Bütün bunlar sınıklı (tecrübe edilmiş) olduğundan hükmünü yürütür, hiç şaşmaz ve yanlış çıkmaz. Her senenin bir hususiyeti olduğundan, o yıl tahta çıkan padişahın, doğan çocuğun talihi önceden kestirilir, anlaşılır.(Kırzioğlu, 1950: 171).

Kimi araştırmacılar Anadolu'da, Doğu ve Güneydoğu aşiretlerinde yaşlıların ve çobanların on iki hayvanlı takvimi bildiklerini, Kurmanç topluluğundan Cemaldini ve Dilkhiri oymaklarından meydana gelen köyde de bu takvimin kullanılıyor olmasına dikkat çekmişlerdir (Çay, 1999: 60-61; Ögel vd. 1985: 125-

129). Anadolu’da çeşitli mimari eserlerde taş tezyinatında on iki hayvanlı takvim ile ilişkili tasvirler de bulunmuştur (Çabuk ve Eren, 2023: 333-338).

On iki hayvanlı takvimin ikinci ve beşinci yıl adları bazı Türk topluluklarında farklılık göstermektedir. Kaşgarlı’nın *öküz yılı* karşılığını verdiği *ud* yılına başka birçok kaynak veya Türk boyunda *sığır* ya da *inek* yılı denilmektedir. Beşinci hayvanın yerine ise *ejder*, *timsah*, *balık* ve *kertenkele* gibi birbirinden farklı hayvan adları kullanıldığı görülmektedir.

Ayşegül Sertkaya bu farklılıklara değinmiştir. Buna göre; yıl başı olan *sıçgan* yılı Karahanlı Türkçesi’nde aynı, Göktürk-Uygur Türkçesi’nde *küskü- küsgü* yılı şeklindedir. İkinci yıl olan *sığır* yılı Köktürk-Uygur ve Karahanlı Türkçesi takvimlerinde *ud* yılı olarak geçer. Yedinci yıl olan *yılkı* yılı Köktürk-Uygur ve Karahanlı Türkçesi takvimlerinde *yund-yunt* yılı olarak geçer. Sekizinci yıl olan *miçin* Köktürk-Uygur ve Karahanlı Türkçesi takvimlerinde *biçin* yani maymun yılı, dokuzuncu yıl olan *tavuk* yılı Köktürk-Uygur ve Karahanlı Türkçesi takvimlerinde *takagu* yılı olarak geçer. Dördüncü yıl olan *tavırgan* yılı ile onuncu yıl olan *tavuk* yılı Karahanlı Horezm Türkçesi’nde görülen üç noktalı *f* sesi ile ifade edilmiştir (Sertkaya, 2014: 393-394).

Bazı kaynaklarda ayların yarım ay hesabıyla yapıldığı dolayısıyla 24 ay hesaplandığı belirtilmekte veya ayların 12 ay olarak hesaplanıp bu ayların da hayvan adları ile anıldığına dair bilgiler verilmektedir. Ayların sıra sayısı ile anıldığı bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır. Buna göre aylar şöyle sıralanmaktadır: *Aramay*, *İkinci Ay*, *Üçüncü Ay*, *Törtünç Ay*, *Beşinç Ay*, *Altınç Ay*, *Yitineç Ay*, *Sekizinci Ay*, *Tokusınç Ay*, *Onunç Ay*, *Bir Yiğirminç Ay*, *Çakşaput Ay*. Bu bilgiler hakkında tartışmalar bulunmakta ise de Orhun Yazıtları ve Uygur Metinlerinden itibaren kullanılan ayların tamamıyla Türk kültürüne özgü adlarla anılan aylar olduğu anlaşılmaktadır (Turan, 1941: 30-32).

Türklerin eski zamanlardan beri birçok kavimde olduğu gibi daha sade ve kolay olduğunu düşünerek yılın aylarını, ayın gökyüzündeki hareketlerini dikkate alarak hesapladıkları anlaşılmaktadır. Tarihi kaynaklar Göktürklerde, Uygurlarda, Kırgızlarda hatta Sibiry’a da yaşayan Türk topluluklarında takvimde ayın hareketlerinin dikkate alındığının örnekleri gösterilmekte, Türk dilinde ve lehçelerinde “ay” anlamına gelen Arapça *kamer* ve *şehr* kelimesine ay denilmesi bu durumu desteklemektedir (Turan, 1941: 36). Yılın hesaplanmasında ayın hareketlerinin (*kameri* aylar) esas alınmasıyla gerçekleşen takvim uygulamasında, güneş takvimine göre bu ayda bazı düzenlemeler yapıldığı da bilinmektedir.

Türkler geçmişte 12 yıl hesabına göre günlük hayatlarını düzenlemişler, değerlendirmişlerdir. Ancak hangi yılı ya da olayı tarihin başlangıcı olarak kabul ettiklerine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Orhun Yazıtlarında tarihler sadece “*falan hayvan yılında, filan ayın falan gününde*” şeklinde verilmiş olması tarih bakımından çok da belirleyici kabul edilmemiştir. Yüksek bir medeni seviyede olmalarına rağmen Göktürklerde de Uygurlarda da mevcut kaynaklardaki bilgilere bakarak bu belirsizliğin çözülmüş olduğu söylenememektedir. On iki yılı

aşan değerlendirmeler için ne gibi bir yol izledikleri bilinmemektedir. Her ne kadar Kırgızlarda ve diğer bazı Türk topluluklarında bu ara zamanlara *müçöl/müçel* denildiği biliniyorsa da bunların bir sıralamasına da rastlanmamaktadır. Bütün bunlar bize tarihin başlangıcı hakkında tam olarak aydınlatıcı bilgilere sahip olmadığımızı ve kaynaklardaki bilgilere göre değişik hadiselere göndermeler yapılarak tarihlendirmeler yapıldığını göstermektedir (Turan, 1941: 38).

Tarihî kalıntılardan on iki hayvanlı takvime örnekler vermek gerekirse bilindiği gibi Türk dilinin en eski yazıtlarından Kül Tegin Anıtı “kaplumbağa” heykeli biçiminde mermer bir kaide üzerindedir. Kaplumbağa uzun ömrü ve sakin hareketleriyle Türkler için olgunluk ve bilgeliğin sembolü olmuştur (Seyis, 2021: 23). Kül Tegin Anıtı “*koyun yılının on yedisinde*” (Miladi takvimle 27 Şubat 731) ölen Bilge Kağan’ın kardeşi Kül Tegin’in anısına dikilmiştir (Tekin, 1998: 11). Türbesi, resimleri, heykelleri ve kitabe taşı “*maymun yılında*” bitirilmiştir (Tekin, 1998: 52-53). Bilge Kağanın cenaze töreni “*domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde*” (Miladi takvimle 22 Haziran 735) yapılmıştır (Tekin, 1998: 12).

11. ve 12. yüzyıllarda teşekkül etmiş olan ve Kırgızlar arasında yaşayan Manas Destanı’nda on iki hayvanlı takvimle ilgili bilgi ve ifadeler bulunmaktadır.

On iki hayvanlı takvim sistemi Kırgızlarda *cıl sürüü* (yıl sürmek), Kazaklarda *jıl sürüv* (yıl sürmek), Türkmenlerde *yıl övürmek* (yıl çevirmek) olarak anılır. Bu takvimin *müçö/müçel* adı verilen on iki yıllık devreden oluştuğu bilinmektedir. Türk topluluklarında yaş hesaplamaları bu sisteme göre yapılmıştır. *Müçe/müçel* sayımı 13 yaştan itibaren başlar. Ana rahminde geçen dokuz aylık süre bir yıl sayılır ve ilk *müçeye* eklenir. İlk *müçe* (*müçel*) 13, sonraki *müçe/müçeller* ise 12 yıl eklenerek hesaplanır. Bu dönemlerin her birine özel bazı adlar verilir. Birinci *müçe çagalık*/bebeklik müçesi (13 yaş), ikinci *müçe cahıllık*/çocukluk müçesi 25 yaş, üçüncü *müçe yiğitlik* müçesi (37 yaş), dördüncü *müçe orta yaş* müçesi (49 yaş), beşinci müçe *ak sakallık* müçesi (61 yaş), *gartanlık/ilk yaşlılık* müçesi (73 yaş), yedinci *müçe* ise *karılık/yaşlılık* müçesidir (Biray, 2009: 673).

Çuvaşların tarihte sıkı ilişkilerinin bulunduğu ve günümüzde Çuvaşlara komşu olan cumhuriyetlerde yaşayan Tatarlar ve Başkurlarda da on iki hayvanlı takvim ile ilgili bilgiler tespit edilmektedir (Salihov, 2019: 189-203). İdil-Ural Tatarları arasında on iki hayvanlı takvimden 20. yüzyılın başlarına kadar yararlandığı, yaşlı Tatarların yılın verimliliği hakkında değerlendirmelerde bulunduğu aktarılmaktadır. Bu bağlamda Tatarlar arasında sözlü kültürde yer alan “*Koyun yılı ağır, tavşan yılı açlık olur.*” atasözü, bu yılların özelliklerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Dimitriyev, 1995: 152). P. P. Fokin on iki hayvanlı takvimi Tatarların yanı sıra Başkurların da kullandığı bilgisini paylaşmaktadır (Fokin, 1990: 124). Gamirzan M. Davletshin ise eski Türklerde, Tatarlarda, Çuvaşlarda, Karaçay-Balkarlarda ve Moğollarda kullanılan on iki hayvanlı takvimin yıl adlarını karşılaştırmakta, benzerlikleri ve ortaklıkları göstermektedir (Davletshin, 2015: 207-208).

Genel olarak on iki hayvanlı takvim ile rûmî, hicrî veya miladî takvimlerin ilişkisi ve hesaplanmasına dair bazı zorluklar ya da belirsizlikler söz konusudur. Ancak dikkat çekici durum, başka medeniyetlerle karşılaşma ve onlarla etkileşimin bir neticesi olarak çeşitli tarih başlangıçları dikkate alınmış olsa da Türk topluluklarında kullanılan bu takvimde yılların ardışıklığı hiçbir zaman değişikliğe uğramamıştır (Turan, 1941: 41).

On İki Hayvanlı Takvimle İlgili İnanışlar

On iki hayvanlı takvimle ilgili her bir yıl ve bu yılda doğanların karakter özelliklerine dair çeşitli inanışlar ve anlayışlar vardır. Bu inanış ve anlayışlar belki de tarihî tecrübelerle ortaya çıkmıştır; halkın gözlemleri, bilgeliği, pratik zekâsı, isabetli tespitleri ve yılların süzgecinden geçen değerlendirmeleri bunda etkili olmuş denebilir. Osmanlı döneminde ortaya çıkmış bazı Türkçe eserlerde (Boyraz, 2010: 148-167), aynı zamanda Türkistan'da varlığını sürdüren Türk topluluklarında günümüzde dahi on iki hayvanlı takvimde yılın değişeceği, yeni yılın başlayacağı tarihlerde basın ve yayında bu konularla ilgili karakter analizleri yapan bilgiler paylaşılmakta, bu bilgilerde hem o yıla ilgili hem de o yıla adını veren yılda doğanların karakteristik özellikleriyle ilgili değerlendirmelere yer verilmektedir. Bir fikir vermesi bakımından örneğin; on iki hayvanlı takvimin ilk yılı çıkan/sıçan yılının ve bu yılda doğanların ortak karakteristiği hakkında verilen bilgiler şöyledir:

Bu yılda doğanlar eşine az rastlanan hareketli insanlardır. Konuşmalarıyla başkalarının takdirini üzerlerine çekebilirler. Yüzlerce kilometrelik uzaklıktaki bir olaydan anında haberdar olurlar. İşleri yolunda gider ve sezgileri güçlüdür. Uykuyu her zaman çok severler. Bazen gece vakti kalkıp uykularını açıp oturmayı da severler. Belirsiz işleri araştırma, sonucunu tahmin etme gibi meraklara sahiptirler. Güçlerini sınyacakları olaylara karışmaktan çekinmezler, tam tersine bundan zevk alırlar. Ellerinden gelmeyecek işlere de girişirler. Onlardan iyi ve inaçlı bir dost olur. Kötü işlerden kaçmaya gayret ederler. Gece doğanlar, gündüz doğanlara nazaran daha çeviktirler. Gündüz dünyaya gelenler ise çok pasaklı ve pısırık olurlar. (Biray, 2009: 678 vd.).

Türk kültüründe yılların her birinin farklı özellikleri olduğu kabul edilir. Ayşegül Sertkaya Moskova Devlet Arşivi, Eski Eserler, Fonds N 181, 1448'de kayıtlı 224 varaktan oluşan bir mecmuanın 64b-67b varakları arasında bulunan on iki hayvanlı takvimin on iki yılının özelliklerini anlatan bir sânameyi incelemiştir. Sânamede hem bu yıllarda doğanların karakteristik özellikleri hem de yılın genel özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre *sıçan yılında* doğan erkek veya kız çocuğu anlayışlı ve bilici olacaktır. *Sığır yılında* doğanlar oynayan, gülen kişilere fayda sağlayacaktır. *Pars yılında* doğanlar güzel ve kısmetli, *tavşan yılında* doğanlar, akıllı ve faziletli, *evren yılında* (*lu yılı*) doğanların akli az olacağı, *yılan yılında* doğanların bey katında durmayı sevecekleri, *at yılında* doğanların yüz kılıklı ve beylere hürmetli olacağı, *koyun yılında* doğanların

faziletli, ancak bunların düşmanlarının çok olacağı, *maymun*, *tavuk*, *it* ve *domuz* yılında doğanların ise genel olarak faziletli, iyi, kutlu kişiler olacakları ifade edilmiştir (Sertkaya, 2014: 395-397).

Sâlnamede her bir yılın özelliği hakkında da bilgiler verilmiştir. Buna göre *sıçan yılı* iyilik olacak, hasta çok olacak, sonunda sağlığına kavuşacaktır. Yağmur çok yağacak, bolluk, amanlık ve eminlik olacaktır. *Sığır yılı* hastalık çok, meyveler az, kış sert, sığırlar hasta olacaktır. *Pars* yılında kış çabuk gelecek, her yerde kış sert geçecek, zahitler, kadılar ölecek, yiyecek çok ve bolluk olacaktır. *Tavşan* yılında nimet ve sular çok olacak, kış hoş geçecek, her yerde savaşlar olacak, zahitler, kadılar, müftü, molla ve meşayih çok ölecektir. *Evren* yılında yağmur çok olacak, kadınlar hastalanacaktır. *Yılan* yılında soğuklar ve ekinler çok olacak, sığırlara kıran girecektir. *At* yılında savaşlar ve soğuklar olacak, ekinler soğuktan zarar görecek, birçok yaşlının ölümü gerçekleşecektir. *Koyun* yılında soğuklar çok olacak, kış hoş geçecek, bununla birlikte ekinler iyi olacak, insanlar iyi işlerde hırslı olacaktır. *Maymun yılı* yağmursuz ve kurak geçecek, kadınların tehlikesi olacak, erkek çocuklara hastalık gelecek, nihayeti iyi olacak, yaşlılar bu yılda zorlanacaktır. *Tavuk* yılında bolluk olacak, ancak her yerde buğday az olacak, kış uzun geçecek, soğuklar sert olacaktır. *İt* yılında yiyecek değerli olacak, soğuklar olacak, halk arasında hastalık artacaktır. Son olarak *domuz* yılında ise erkek çocuklara hastalık gelecek, ancak sonu iyi olacak. Yiyecekler çok ve kış sert olacaktır. Beylere korku gelecek ve sancaklara köç/küç gelecektir. Bütün bu bilgilerden sonra da Allah bilir, ya da doğrusunu Allah bilir notu düşülmüştür (Sertkaya, 2014: 395-397).

16. yüzyıl müelliflerinden Firdevs-i Rumi'nin *Tali-i Mevlûd* adlı eserinde de on iki hayvanlı takvimin her bir yılı ve bu yıllarda doğan kişilerin özellikleri hakkında bilgiler verdiği tespit edilmiştir (Büke, 2016: 66-74).

Mefkure Mollava şark kavimlerinden geçen bazı Bulgar ad ve soyadları ile ilgili yaptığı araştırmada *Çıçkan* adının Oyrotlarda, Tuvalarda, Altaylarda çocuklara verilen bir ad olarak rastlandığını, eskiden bunun on iki hayvanlı takvimin birinci yılının adı olarak kullanıldığını, o yılda doğan çocuklara *çıçkan* adının verildiğini belirtmiştir. Buna ek olarak domuz yılında doğanlara, domuz yılı tehlikeli bir yıl sayıldığından Domuz adının verilmediğine de dikkat çekmiştir (Mollava, 1976: 326).

Kazaklar arasında “yılan yılında sıcak olur, at yılında vuruş (kavga) olur, koyun yılında bereket olur” inancı ve anlayışı vardır (Özkan, 2002: 151).

Tatar Türklerine ait anlatılarda inek yılı zahmetli bir yıl olarak bilinir. O yıl kış çetin geçer, ürünler az olur, inekler hastalanır. Ancak bu yılda doğan çocuklar merhametli ve vatansever olurlar (Kalafat, 2012: 68). Yine Tatar Türklerindeki inanışa göre at yılında çok savaş olacak, geçim zorlaşacak, yaşlılardan ölenlerin sayısı artacak, bu yılda doğan çocuklar ise sert tabiatlı olacaklardır (Kalafat, 2012: 82).

On iki hayvanlı takvimin yıllara göre genel özellikleri hakkında başka tespit ve değerlendirmeler de yapılmıştır. Bu bağlamda sıçan (*sıçgan*) yıllarında kışın salgın olur, yazları ise yağmurlu geçer. Bu yıllarda sıçanlar çok olur. Yılın ortalarına kadar halk arasında ferahlık ve zenginlik olur. Sonbaharda ise ülkeler arasında fitne başlar. Öküz (*ud*) yıllarında gök gürültülü yağmurlar, yıldırımlar olur. Kışları tipi ve kar yağışıyla birlikte uzun sürer. Her çeşit meyve bol olur. Pars (*bars*) yılları, yazın afetler oluşur, denizler fırtınalı olur. Adaletsiz işler, halk arasında düşmanlık, ülkeler arasında da geçimsizlikler artar. Tavşan (*tavişgan*) yıllarında yaz ve kışlar yumuşak geçer, bolluk ve bereket olur. Halk arasında rahatlık ve huzur egemen olur. Timsah (*nag*) yıllarında kışları tipi ve kar çok olur, bu yüzden ağaçları soğuk çarpar. Yazları da yağmurlar fazladır. Halk arasında düşmanlık ve çatışmalar artar. Yılan yıllarında kışları kar, yazları da yağmur az yağar. Kıtık, açlık ve pahalılık olur. Halk arasında kaygı artar. At (*yund, yilkı*) yıllarında kışları kar az yağar, yazın hava ılık ve yağmurlu geçer. Meyve ve yiyeceklerde bolluk olur. Ülkeler arasında çatışmalar ortaya çıkar. Hayvanlara ise hastalıklar bulaşır. Koyun (*koy*) yıllarında kış soğuk ve uzun, yazları sıcak geçer. Halk arasında refah, zenginlik ve rahatlık egemen olur. Ülkeler arasında ise savaş başlar ancak barışın egemen olması uzun sürmez. Denizlerde ve gemilerde ise felaketler yaşanır. Maymun (*biçin*) yılları kışın karlı, yazın çok yağmurlu geçer. Halk arasında düşmanlıklar meydana gelir. İnsanlar, develer ve atlar hastalığa yakalanır. Tavuk (*takagu*) yıllarında kış karlı, soğuk, yaz yağmurlu ve sıcak geçer, buğday ve çeşitli meyvelerde bolluk olur. Köpek (*it*) yıllarında kış yumuşak, yazlar az yağmurlu geçer. Buğday az olduğundan fiyatı yüksektir, meyveler ise çok olduğundan ucuzdur. Halk arasında ölümler artar. Domuz (*tonuz*) yıllarında kış uzun ve soğuk, yaz yağmurlu geçer. Buğday çok ve ucuzdur. Ülkeler arasında savaş ve çatışmalar olur. Halk arasında geçimsizlik vardır, çeşitli afetler meydana gelir (Tezcan Aksu, 2018: 386-387).

Türk takviminde yılın başlangıcı olarak 21 Mart'ın kabul edilmesi yaygın bir kanaattir (Baykara, 2007: 7; Hey'et, 2000: 157-159). Buna bağlı olarak özellikle yeni yılın başlangıcı sayılan bahar bayramı Nevruz ya da Yeni Gün'de (21 Mart) Türk toplulukları baharı karşılar, kışın sonunda ve baharın ilk günlerinde bayram yapar. Bahar Bayramı olarak da anılan Nevruz'a özgü Türk kültüründe ve geleneğindeki çeşitli inanış ve uygulamalar dikkat çeker. Kışın bitişi, baharın gelişi ile çevrede, evlerde temizlik yapmak, at yarışları, güreş, urgan çekme gibi çeşitli oyunlar ve eğlenceler düzenlemek, bu günlere özgü yemekler hazırlamak, dileklerde bulunmak dikkat çeken uygulamalardandır (Çay, 1999; Erdem, 1999: 169-176). Yılın değişimiyle başlayan baharın gelişi aynı zamanda dualarla da karşılanır. Her bir yılın başlangıcında ölmüş atalar hatırlanır, Kur'an okunur, bütün milletin ve ailelerin huzuru, dostluk, barış, sağlık, huzur, bolluk ve bereket için dualar edilir. Kırgızlar arasında nevrüzde yapılan bir dua şöyledir:

*Alas, alas, alas,
Ar baleeden kalas,
Aydan aman, cıldan esen bololu.*

*Cakşılıktı Tengir berdi.
Oroobuz danga tolsun!
Oozubuz nanga tolsun!*

Türkiye Türkçesine aktarımı şöyledir:

Alas, alas, alas,
Her beladan kurtuluş,
Daima sağ-salim olalım.
İyiliği Tanrı verdi,
Ambarımız buğdayla dolsun!
Ağzımız ekmekle dolsun!(Temür, 2010: 314).

Karaçay-Malkar Türklerine ait olan bu dualardan biri ise Türkiye Türkçesinde şöyledir:

Yazımız yağışlı olsun,
Güzümüz güneşli olsun,
Kışımız karlı olsun.
Ağullar koyun dolu olsun,
Kovanlar bal dolu olsun,
Ambarlar tahıldan dolsun,
Yiyeceğimiz bol olsun,
Yazımız nasipli (kısmetli) olsun (Ülker, 1991: 59).

Dualar yalnızca Nevruz'da yeni yılın başlamasına özgü değildir. Hasan Ülker, Kuzey Kafkasya'da Naçık şehrinde Malkar Türklerinin neşrettiği *Töre* adlı aylık dergide yer alan *Koyun yılının duası* (Koyun yılının duası) Karaçay-Malkar ve Türkiye Türkçesi ile paylaşmıştır (Ülker, 1991: 58-59). Dua metninde uğur, bolluk, bereket, kutluluk dileğinde bulunulmakta, yeni toyların kurulması, oğulların, kızların olması bunun yanında sağlık ve mutluluk istenmektedir (Ülker, 1991: 58-59).

On iki hayvanlı takvimin her bir yılı ile ilgili inanışlar olduğu gibi altısar yıllık devrelerle ilgili inanışlar da vardır.

Altaylılarda altı yıl zor, altı yıl kolay sayılır. Zor yıllar; *inek, yılan, maymun (meçin), tavuk, köpek* ve *domuz yılı*dir. Kolay yıllar ise; *sıçan, pars, tavşan, ejderha, at* ve *koyun yılları*dır. Tespit edilen bilgilere göre bu yıllardan bazıları ile ilgili Altaylılar arasındaki inanışlar şöyledir: Sıçan yılında doğmuş olanlar mutlu olur, ömrü boyunca çok sayıda hayvanı olur. *Tavşan yılı* insanlar için hafif ve yumuşak geçer. Zor yıllar arasında sayılan *inek yılı*nin kışı ağır geçer, hayvanlar ölür. *Meçin yılı* da *domuz yılı* da zor yıllardandır. Bu yılda çok insan ve hayvan ölür, bu yıllar iyi geçmez (Karunovskaya, 2010: 801).

Altaylılara göre her insan ömrünün 13. 25. ve 37. yaşında, yani 1. 2. ve 3. devresinde hastalık ve ölüm tehlikesi atlatır. Bu yıllarda özellikle çok dikkatli

olmak gerekir. İnsan, bu üç devreyi hayırlısıyla atlatırsa ölünceye kadar rahatça yaşayabilir. Bunun yanında herkes doğduğu yılın hayvanını iyi bilmeli ve unutmamalıdır. Ayrıca bu hayvanı diğerlerine göre daha fazla sevmeli, ona çok iyi davranmalıdır. Bu hayvanı öldürmek, canını (*maldın tını*) almak yasaktır. Eğer bir ailede ev sahibi *koyun yılında* doğmuşsa koyun kesmek gerektiğinde bu eylemi başka birine yaptırtmalıdır ve *koyun yılında* doğmuş kişi hayvan can verdikten sonra ancak onu parçalayabilir. *İt/köpek yılı* doğup da iti/köpeği dayak ve açlıktan korumayan insanın çok zor ve kötü bir ömrü olacağına inanılır. Bu gibi hayvan korumaları tüm hayvanlara karşı uygulanmalıdır. Ancak *meçin* (maymun) *yılı* doğmuş olanların yeryüzündeki tüm hayvanları öldürebileceği, bunun günah ya da kötü olmayacağı, çünkü onların gökyüzünde yıldızlarının bulunduğuna inanılmıştır (Karunovskaya, 2010: 802).

Osman Turan'ın verdiği bilgilerden, kişinin doğduğu yılın ait olduğu hayvanı öldüremeyeceği ile ilgili inanışın Kazaklarda da tespit edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Turan, araştırmaları sırasında Taşkentli bir kişiden bilgi almıştır. Bilgi veren kişi; *it yılında* doğan kişinin, *it yılında* doğduğunu söylemediğini, onun yerine -belki de örtmece- *kara geyik yılında* doğdum diyeceğini; bundan da herkesin onun *it yılında* doğduğunu anladığını; domuzun da adının söylenmediğini, fakat diğer hayvanların adının gizlenmediğini belirtmiştir (Turan, 1941: 81).

Osman Turan, Marco Polo'nun aktardığı bir bilgiyi de paylaşmaktadır:

Bir Tatar ne vakit doğduğu sorulunca o mesela, arslan (pars yerine kullanıyor) doğdum, der; babaları çocuklarının doğum yıllarını kaydederler, bir kimse hangi hayvan yılında doğduğunu bilmekle mükelleftir; zira bu onun hayatı üzerinde esrarengiz bir tesir icra eder diye inanılır. (Turan, 1941: 82).

Bu bilgiler Türk toplulukları arasında genel olarak on iki hayvanlı takvim yılı ile ilgili çeşitli inanışların ortaya çıktığını, bu inanışlara göre kişilerin bazı çekincelerinin ya da uygulamalarının bulunduğunu göstermektedir. Altaylılarda ya da Anadolu Türklerinde tespit edildiği gibi özellikle on iki hayvanlı takvimin altı ayının zor, altı ayının kolay yıllar olacağına, kişinin içinde doğduğu yılı bilerek o hayvanla ilgili bazı kaçınmalara dikkat etmesi gerektiğine, takvim ayının insan karakterini etkilediğine ya da belirlediğine, her insan ömrünün 13. 25. ve 37. yaşında, yani 1. 2. ve 3. devresinde hastalık ve ölüm tehlikesi ile karşı karşıya kalacağına inanılması gibi özellikler Kırgızlarda, Kazaklarda, Türkmenlerde ya da hemen hemen diğer bütün Türk topluluklarında bulunmaktadır.

Çuvaşlarda On İki Hayvanlı Takvim

Çuvaşların dili, tarihi ve sahip olduğu pek çok kültür özelliği onların eski ve köklü bir Türk topluluğu olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda tarihte Bulgarlar bir Türk topluluğu olarak; Tuna Bulgarları ve İdil (Volga) Bulgarları şeklinde iki farklı bölgede büyük devletler kurmuşlardır (Ögel, 1979: 155-159; Rásonyi,

1993: 88-95;). Çuvaşlar, İdil Bulgarlarının günümüzdeki bakiyeleri olarak anılmakta ve değerlendirilmektedir.

Bahaeddin Ögel, Bulgarların, günümüzdeki Bulgaristan'a geldikten sonra yavaş yavaş Hıristiyanlaşmaya başladıklarına, ancak eski yurtlarından getirdikleri pek çok inanç ve uygulamayı da kolay kolay bırakmadıklarına vurgu yapmıştır (Ögel, 1979: 157). Osman Turan, devlet teşkilatı, hükümdarlık anlayışı gibi birçok Türk geleneği ile on iki hayvanlı takvimin diğer bazı Türk toplulukları yanında Tuna Bulgarları tarafından kullanılmasının da Türk medeniyet tarihi bakımından önemli bir hadise olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca o, yıl adlarının Çuvaş Türkçesi ile ilişkisini vurgulamıştır (Turan, 1941: 52). Bunun yanında tarihî süreçte birçok kavim tarafından bu takvimin kullanıldığı örneklerini gösteren Turan; "*Takvimin Yakutlarla Çuvaşlar arasında mevcut olup olmadığı hakkında bir kayda tesadüf edemedim. Eğer bugün, Türklerin birer kolu olan bu kavimlerde yaşamıyorsa terkedilmiş olması melhuzdur.*" (Turan, 1941: 61) diyerek o zamanki tespit ve düşüncesini paylaşmıştır.

Talat Tekin *Tuna Bulgarları ve Dilleri* hakkında yazdığı eserde Tuna Bulgarları arasında on iki hayvanlı takvimin kullanıldığına dair şu bilgileri vermektedir:

Bulgar Hanları listesinde her hükümdarın tahta çıkış yılını belirten ve iki kelimeden oluşan Proto-Bulgarca, daha doğrusu Tuna Bulgarcası, ibarelerin ilk kelimesi on iki hayvanlı Türk-Bulgar takviminin yıllarından birini gösteren bir hayvan adı, ikinci kelime ise o yılın ayını belirten bir sıra sayısıdır. Listede geçen Tuna Bulgarcası hayvan adları şunlardır: *dilom* 'yılan', *doh* 's domuz', *şegor* 'sığır', *vereni* 'ejder', *tekou* 'teke', *dvan* 'at', *toh* 'tavuk' ve *somor* 'sıçan'. Ayları gösteren Tuna Bulgarcası sıra sayıları ise şunlardır: *veçem* 'üçüncü', *toutom* 'dördüncü', *altom* 'altıncı', *çitem* 'yedinci', *şehem* 'sekizinci', *tvirem* / *tvirim* 'dokuzuncu' ve *alem* 'sonra gelen', yani on birinci (Tekin, 1987: 13).

Tekin, bu bilgiler yanında on iki hayvanlı Türk-Bulgar takvimindeki hem yıl adlarının açıklamalarına hem de sıra sayıları olarak kullanılan ay adlarının açıklamasına söz konusu eserinde geniş bir şekilde yer vermiş, Tuna Bulgar Hanları listesinde geçen ve on iki hayvanlı eski Türk-Bulgar takvimindeki yılları gösteren hayvan adlarının *Somor* (Sıçan), *Şegor* (Sığır), *Vereni* (Ejderha), *Dilom* (Yılan), *Dvan* (At), *Tekou* (Koyun), *Toh* (Tavuk), *Yethi* (Köpek/İt), *Doh* (Domuz) olarak yalnızca dokuz tanesini tespit edebildiğini belirtmiştir (Tekin, 1987: 14-23).

L. Bazin *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri* adlı monografisinde "Bulgarlar'ın Kronolojik Kalıntıları" (2011: 450-496) başlıklı bölüm altında bu takvimin Çuvaşların arasında kullanımını tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirmiştir.

Yapılan araştırmalar ve kaynaklarda yer alan bilgiler on iki hayvanlı takvimin Tuna Bulgarlarına yakın akraba sayılan İdil (Volga) Bulgarları tarafından da

kullanıldığını göstermektedir. V. D. Dimitriyev İdil (Volga) Bulgarlarında metal aynalar üzerinde Pars, Tavşan, İt/Köpek, Sıçan gibi hayvan figürlerinin bulunmasından hareketle on iki hayvanlı takvimi kullanıyor olduklarına dikkat çekmektedir (Dimitriyev, 1995: 152). Buna ek olarak İbn Fadlan'ın seyahatnamesinde: “Onlar köpeklerin ulumasını uğura yorarlar, sevinirler, ‘bu sene bolluk, bereket, sulh yılı olacak’ derler.” (İbn Fadlan, 2010: 28) ifadesini, İdil Bulgarlarının on iki hayvanlı takvimi kullandıklarının bir göstergesi olarak değerlendirmektedir (Dimitriyev, 1995: 152).

Çuvaşistan'da takvimle ilgili yapılan araştırmalar; “Çuvaşlar Türk halkıdır.” diyerek söze başlamakta, dolayısıyla Çuvaşların atalarının da eski zamanlarda diğer Türk toplulukları gibi on iki hayvanlı takvimi kullandığını, 10. yüzyıldan itibaren Müslüman toplumların kullandığı takvimden etkilendiğini, 16. yüzyılda ise bu takvimin yerini Çuvaşlarda Jülyen Takvimi'nin aldığını, bundan dolayı eski takvimlerin Çuvaşlar arasında unutulduğunu dile getirmektedir. Bununla birlikte 20. yüzyılda bile yaşlı Çuvaşlardan, bu takvimi bilenlerin ve kullananların olduğu da vurgulanmaktadır. On iki hayvanlı takvimin orta İdil bölgesinde 5. yüzyıl gibi erken bir tarihte Hunlardan getirilmiş olabileceği varsayılmaktadır. Ancak Çuvaşların bu takvimi Bulgar atalarından aldığı da düşünülmektedir (Dimitriyev, 1995: 149).

Çuvaşlarda on iki hayvanlı takvim, kendi söyleyiş biçimleri ile şu adlarla anılmaktadır:1. *Kuşakkayık* (Sıçan), 2. *İne* (İnek), 3. *Parıs* (Pars), 4. *Mulkaç* (Tavşan), 5. *Arıslan* (Arslan), 6. *Şilen* (Yılan), 7. *Ut* (At), 8. *Surih* (Koyun), 9. *PiŞin* (Maymun), 10. *Çih* (Tavuk), 11. *Yutı* (İt, Köpek), 12. *Sısna* (Domuz) (Dimitriyev, 1995: 152).

Genel olarak on iki hayvanlı takvimde bu yıllara adını veren hayvan adlarının Türk kültüründe, hangi yılda dünyaya geldiyse ona göre çocukların geleceği ve karakteri üzerinde etkili olacağına inanılmıştır. Çuvaşlar da bu inanışların yanında diğer Türk topluluklarında olduğu gibi her bir hayvan adıyla anılan yıllar ilgili çeşitli inanışlara sahip olmuşlardır. Tespit edilen bilgilere göre sırasıyla yıllara atfedilen özellikler ve inanışlar şöyledir:

1. *Kuşakkayık* (Sıçan): *tutlih* (bereketli, verimli), 2. *İne* (İnek): *savinış* (sevinç), 3. *Parıs* (Pars): *Şapışu* (kavga/dövüş/vuruşma/çatışma), 4. *Mulkaç* (Tavşan): *hıruşı* (dehşetli, korkulu), 5. *Arıslan* (Arslan): *tiniŞsir* (huzursuz, rahatsız, barişçil olmayan), 6. *Şilen* (Yılan): *hura, sivi* (kara, soğuk), 7. *Ut* (At): *vırş* (savaş), 8. *Surih* (Koyun): *Şapla tır* (şöyle böyle), 9. *PiŞin* (Maymun): *turı pulat* (tahıl bereketli olur, bereketli, verimli), 10. *Çih* (Tavuk): *tutlih* (bereketli, verimli), 11. *Yutı* (İt, Köpek): *hura Şırla* (bolluk, bereket, sulh), 12. *Sısna* (Domuz): *vışlıh* (açlık, kıtlık, yokluk) (Fokin, 1990: 124; Dimitriyev, 1995: 152).

Çuvaşlar arasında on iki hayvanlı takvimle ilgili inanış ve değerlendirmeler her ne kadar böyle ise de bazı yıllar bu belirtilenden farklı bir özellikte; yani bolluk ve bereket ile yorumlanan 1. yıl *sıçan yılı* (*Kuşakkayık*) ve 10. yıl *tavuk*

yılı(Çih) karşımıza açlık ya da bolluk ve bereketin olmadığı bir yıl olarak da çıkabilmiş, bu yılda sıkıntılar yaşanabilmiştir(Dimitriyev, 1995: 152).

On iki hayvanlı takvimde yılları belirlemek için neden belli hayvanların adının seçildiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak Çuvaşlar sıçan ya da fareyi söylenmesi kendi inanışlarına göre uygun olmayan Şışı (fare, sıçan) adı yerine “kayık” (kuş) olarak adlandırır. Çuvaşlar arasında diğer bazı hayvanlarla ilgili başka inanışlar da vardır. Örneğin onlar geyiği kutsal sayar, onu “orman ineği” (vırman ini) olarak anarlar ve inanışa göre onu öldürmek yasaktır. Etnografik veriler Çuvaşlarla birlikte İdil boyundaki toplulukların kültüründe kuğu, turna, güvercin ve kırlangıcın özel önemine dikkat çekerler. İdil bölgesinde bu hayvanlar ne öldürülür ne de yenir. Çuvaşların, on iki hayvanlı takvimde bir yıla adını veren yılan hakkındaki inanışları da ilginçtir; genellikle yılanı zararlı bir hayvan olarak kabul ederler, ancak özel bir mülkte yaşayan yılanı, “ev yılanı” (kil Şileni) olarak adlandırır. Bu yılan Çuvaşların, mülklerini ve hayvanlarını koruyor kabul edildiğinden tazim edilen bir hayvandır. Çuvaş halk inanışlarına göre bazı durumlarda vahşi hayvanların olağanüstü güçlerine yardım için başvurulur. Çuvaşlar arasında evin çatısına ya da giriş kapılarının üzerine “geyik boynuzu”, bahçeye ya da arı kovanlığına “at kafatası” asma, evlerin pervazları üzerine çeşitli hayvanların ya da kuşların tasvirlerini oyma, işleme ve pervazları süsleme geleneği de vardır. Denisov’un değerlendirmesine göre bütün bu yollarla insanlar hastalığa, ölüme ya da başka kötülöklere uğratmak isteyen kötü ruhlardan korunmak istemişlerdir (Denisov, 1959: 28; Arık, 2021: 117).

Dimitriyev’in tespitlerine göre on iki hayvanlı takvimde yılın başlangıcı ve ilk ayı hakkında önemli görüş ayrılıkları vardır. İ. G. Georgi ve K. S. Milkoviç Çuvaşlarda yılın başlangıcını çük uyihî (kurban ayı, Kasım); A. A. Fuks 19. yüzyılın 30’lu yıllarında Çuvaşların yeni yılın başlangıcını kışın gelişiyile ve yupa uyihî (ölüleri anma ayı, Kasım); V. A. Sbojev ve A. F. Rittih bu takvimin başlangıcını kasım ayının ortalarına denk gelecek şekilde başladığını belirtmişlerdir. N. İ. Zolotnitski ise Çuvaşlarda yeni yılın diğer pek çok kavimde olduğu gibi ilkbaharda mart ayına denk gelen nuris/naris uyihî ile başladığını ileri sürmüştür. G. T. Timofeyev Çuvaşlarda ay adlarını sıralarken bunu Puşi uyihî ile başlatmaktadır. G. İ. Komissarov ise Çuvaşlarda yılın başlangıcıyla ilgili olarak Gregoryen takviminde şubat ayının ortalarına denk gelen ve ilkbaharın ilk ayı olarak nuris/naris uyihî (Nevruz/Mart) ayına dikkat çekmektedir(Dimitriyev, 1995: 153).

Genellikle diğer Türk topluluklarındaki anlayışa paralel olarak Çuvaşlarda da yılın ilkbaharla başladığı kabul edilmiştir. Çuvaş halk takviminde ay adları 18. yüzyılın ilk çeyreğinden günümüze şu sırayla tespit edilmiş ve kullanılmıştır:

1. Nuris / Nars uyihî: Nevruz Ayı, 2. Puşi uyihî Boş, Serbest Ay, -(Bu aya N. R. Romanovon iki hayvanlı takvimde yer alan me uyihî yani İnek Ayı olarak da bilindiğini belirtmiştir.) 3. Aka uyihî: Ekim, Tohum Ayı, 4. Şu uyihî: Yaz ayı / mayıs ya da haziran ayı, 5. Şirtme uyihî: Toprağın dinlendirildiği ay / haziran, temmuz civarı, 6. Utı uyihî: Ot biçme ayı, 7.

Şurla uyihî: Orak ayı, harman zamanı. Yaklaşık olarak temmuz-ağustos. 8. Yitem uyihî. Harman ayı, 9. Yupa uyihî: Yupa, Sütun, Direk, Mezar sütunu, Mezar direği, Sütun Ayı. Yupa, Çuvaşlarda mezar başına dikilen, insan yüzünün göz, burun ve ağzının tasvir edildiği ahşap kaidedir (Bayram: 2022: 271-382), 10. Çük uyihî: Kasım ayı, yaklaşık olarak, 11. Raştav uyihî: Noel Bayramı – Çuvaşlarda bu ay adının kullanımı Hristiyanlık etkisiyle listeye eklenmiş görünmektedir. Bu ay adı yerine daha eski kullanımın *kanu uyihî* / Dinlenme ayı olarak adlandırıldığı rivayetler arasındadır.), 12. Kırılç uyihî: Çuvaş takvimine göre ocak ayı (Dimitriyev, 1995: 153-159).

N. İ. Aşmarin, Çuvaş Dili Sözlüğünde (*Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*) (Aşmarin, 1928-1950) ve G.T. Timofeyev de kaleme aldığı *Tihiryal (Dokuz Köy)* adlı eserde benzer biçimde Çuvaşların ay adlarını vererek, değerlendirmelerde bulunmuşlardır (Timofeyev, 1972: 68). Romanov ise Çuvaş halk takvimi ile ilgili yazısında bu takvimin yalnızca yaşlılar arasında bilindiğine dikkat çekmiş ve eski takvimdeki ay adlarını sıralamıştır (Romanov, 1962: 238).

Çuvaş Etnolog Dimitriyev, yaptığı değerlendirmede eski Çuvaş halk takviminin bütün ay adlarının kaynaklarda sayılmadığına dikkat çekmektedir. Ona göre *Kırılç, Nurıs, Puş, Şu, Utı, Yupa, Çük* eski Çuvaş halk takvimine ait aylar olarak değerlendirilmektedir. Bu adlar Çuvaşların Orta Asya, Kazakistan ve Kuzey Kafkas toplulukları ile etnogenetik ve kültürel bağlarını yansıtmaktadır. Değişen coğrafi ve ekonomik şartlara bağlı olarak halkın meşgalesi de değişmiş, buna bağlı olarak ay adlarında da değişimler gerçekleşmiştir (Dimitriyev, 1995: 158). Ahmet Caferoğlu bu değişikliği vurgu yapmaktadır:

“... Kavmin hayat tarzı ve işi, şüphesiz, oldukça ehemmiyetlidir. Sürü besleyen göçebe Kırgız'ın ay adları ile balıkçı Yakutun ve ikinci Çuvaş'ın ay adları arasında göze çarpacak derecede büyük bir fark vardır. Bununla beraber, ay adlarının farkına rağmen, mana itibarıyla müşterekleri de yok değildir.” (Caferoğlu: 1933: 180).

A. K. Salmin eserlerinde halk dini temelinde sistemleştirmeye çalıştığı Çuvaş inanışlarını ve uygulamalarını ele alırken Çuvaşların geleneksel takvimine ve kutsal zamanlarına da yer vermiştir. O, çoğu zaman mevsimlere göre gerçekleştirilen anma, kutlama ve diğer ritüellere göre Çuvaşların tarihlerini belirlediklerine vurgu yapmaktadır (Salmin 2007: 578). Bu bağlamda bir yıl boyunca Çuvaşların kültüründe kutlama ve diğer ritüellere yer verilmektedir (Arık, 2012: 121-145; Yagafova, 2022: 245-251).

Çuvaş ay adları çoğunlukla yılın her mevsimindeki faaliyetleri göstermekte, birkaçı ise yıl içinde yapılan geleneksel bayram ve eğlencelerle ilişkilendirilmektedir. Çuvaşların dikkat çeken özelliklerinden biri toprağa bağlı olmalarıdır. Eski zamanlardan beri toprağa olan bu bağlılıkları Çuvaşların kültür hayatını etkilemiş ve şekillendirmiştir. Bu bağlılık onların ekim ve tarımla ilişkisine, zaman ölçülerine ve kullandıkları takvime de yansımıştır.

Çuvaş ay adları ile ilgili Dimitriyev ve Salmin'in yaptığı etimolojik, dinî ve kültürel bazı değerlendirmeler vardır. Bu değerlendirmelere göre: *Narıs uyihĭ* (Nurıs/ Nars uyihĭ) bazı yıllarda mart ayına, diğer bazı yıllarda ise şubatın ikinci yarısına ve marta denk gelmektedir. Baharın başlangıcı ile ilişkilendirildiğinden nevrızla izah edilmektedir. Kazaklarda, Özbeklerde, Tatarlarda ve diğer bazı Türk topluluklarında aynı adlandırma bulunmaktadır.

Puş uyihĭ çeşitli nedenlere bağlı olarak boş ya da serbest ay olarak değerlendirilmekte, tarım, ekim-dikim işlerinin olmadığı bir ay olarak nitelendirilmektedir. Yakutlarda bu ay “*bus ustar ıy*” yani buzların yayıldığı ve dağıldığı ay olarak kullanılmaktadır. Mart-nisan aylarına denk gelen bir aydır.

Aka uyihĭ yaygın olarak toprağı sürme ve ekim ayı, pulluk ayı olarak bilinmekte, bu ayda yapılan ritüellerde (*akatury, aka pĭtti*) bol ve bereketli ürün için Tanrıya dua edilmektedir. Modern zamanda kullanılan takvimde *aka* nisan, kısmen de mayıs ayına denk gelmektedir.

Şu uyihĭ yaz ayıdır. Bu adlandırma bu ayın mayıs ayının ikinci yarısında başladığından yazın ilk ayı olmasıyla ilişkilidir. Yukarı Çuvaşlarda bu ay başka bir isimle Şinşe uyihĭ yani toprağın tohuma durduğu ay olarak adlandırılır. Toprağı ekim yapılmış, ekim sonrası toprak adeta zihinlerde gebe gibi tasavvur edilmiştir. Bazı bölgelerde bu ay, sükûnet ve huzur ayı olarak da adlandırılmıştır. Bu ayda birkaç hafta süreyle toprağı rahatsız edecek toprağı kazmak gibi işlerden uzak durulmalıdır. Çünkü bazı etnologların yorumlarına göre bu zaman diliminde toprağın güç topladığına inanılmaktadır. Bunun yanında insanlar topraklarını sürmüş, biraz dinlenme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. *Uçuk* ve *şimĭk* bu ayda gerçekleştirilen toprağın bereketli olması ve üretimin artması için yapılan ritüellerdir.

Şirtme uyihĭ haziranın ikinci haftasından itibaren başlayan bu ay toprağın dinlendirildiği ay olarak kabul edilmektedir. Bu zaman diliminde de toprakla uğraşmak uygun değildir. Bu ay hazirana denk gelmekte, kısmen mayıs ve temmuz ayını da kuşatabilmektedir.

Utĭ uyihĭ ot ayı, ot biçme ayıdır. Zolotnitski'den aktarılan bir bilgide, Yakutlarda Çuvaşların bu ayına denk gelen aya *hasat ayı*, Marilerde ise *ot biçimi ayı* olarak bilindiğine dikkat çekilmektedir. Bu ayda da *uçuk* yani bir kurban ritüeli gerçekleştirilir. Yerleşim yerindeki herkes Tanrıya yönelerek, bir tohum binlerce ürün versin, evlerde bereket ve zenginlik olsun diye dua eder. Bu zaman dilimi modern takvimde sıcakların arttığı temmuz ayına denk gelmektedir.

Şurla uyihĭ orak ayı ya da hasat ayıdır. Orakla tarlaya girmeden önce kurban ritüeli gerçekleştirilir. Modern takvimde bu zaman dilimi ağustos, kısmen de temmuzun sonlarını kuşatır.

Yitem uyihĭ harman ayı olarak bilinmekte, *avĭn uyihĭ* olarak da adlandırılmaktadır. Çuvaşlarda bu ay modern takvimde bazen ekim ayının başlarını da kapsayacak şekilde eylül ayına denk gelir.

Yupa uyihî sonbahar ayıdır. Artık ekinler toplanmış, henüz kar da yoktur. Sonbahar bayramlarının ve törenlerinin başladığı bir döngüdür. Bu ay, ölülerin anıldığı ve geçmiş yılda defnedilmiş ölülerin mezarları başındaki geçici mezar başlığı (tahta direk) yerine artık sürekli kalacak olan erkekler için meşe, kadınlar için ihlamur ağacından insan suretinde yapılmış mezar başlığının dikildiği aydır. *Yupa* adı verilen bu başlıklar geleneksel inanışlarını sürdüren Çuvaşların kültüründe önemsenmekte ve güncelliğini korumaktadır. Bu ay modern takvimde kasım ayına denk gelmektedir.

Çük uyihî kurban ayıdır. Ayın böyle anılması onun muhtevasıyla da doğrudan ilişkilidir. Çuvaşlar tarlada hasat ve harman işlerini bitirdiklerinde hem şükretmek hem de gelecekte ürünlerinin bereketli olması için bu ayda kurban sunmaktadırlar. Bu ay, kasım ve aralık ayının başlarına denk gelmektedir.

Raštav uyihî Noel ile ilişkilendirilmektedir. Yapılan bazı değerlendirmelere ve tespitlere göre Çuvaşlar arasında Raštav ay adının sayılmadığı, bunun yerine *Kırılç* adı verilen bir ay adının kullanıldığı ya da bu ayın *Küçük Kırılç* olarak anıldığı ifade edilmektedir. Raštav adının Hıristiyan Rus kültürünün etkisiyle Çuvaş halk takviminde yer aldığına dikkat çekilmektedir.

Kırılç uyihî Büyük Kırılç ayı olarak da bilinmektedir. Bazı araştırmacılar bu adlandırmayı izah etmek için kelimenin diğer Türk topluluklarındaki benzerleri ile karşılaştırmışlardır. Bu bağlamda Hakasların takviminde *kiçik khurlas ayı* (küçük ayaz ayı / aralık ayı) bulunmaktadır. Kara Tatarların takviminde *ulu kırılç* (büyük ayaz / aralık) ve *kiçi kırılç* (küçük ayaz / ocak) ayı vardır. *Ulu kırılç* Altaylar'da da kullanılan bir ay adıdır. Kumandinlerde *kiçig kırılç* ekim ayı, *ulu kırılç* ise kasım ayıdır. Çulım Tatarlarında bu ay şubat ayına yaklaştırılmaktadır. Kazan Tatarlarının dilinde de *kırılç* kelimesi bulunmaktadır. *Kırılç* ayazlı, soğuk aydır; *agam kırılç* ilk soğuk ay, bilhassa aralık ayı; *enem kırılç* ise ocak ayıdır. Tatarca-Rusça hazırlanmış yeni sözlüklerde *kırılç* kelimesi yılın en soğuk ayı ile ilişkili olarak açıklanmakta, *ulu kırılç* ocak ayı, *kiçi kırılç* ise şubat ayı olarak gösterilmektedir. Bu bilgilerdeki benzerlikler Çuvaşlardaki bu ayın en soğuk zaman dilimini belirttiğini ortaya koymaktadır. Aralığın sonu ve ocak ayının başını kuşatan bir zaman dilimidir. Pek çok kaynak 13 aylı yıllarda *kişim kırılç* ayını da Çuvaşların kullandığı halk takvimine eklemektedir. Bu da modern takvimde ocak – şubata denk gelmektedir (Dimitriyev, 1995: 153-158; Salmin, 2007: 582-590).

Çuvaş medyasında 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ilk otuzlu yıllarında Latince Julyen ay adlarını kullanan örnekler yer verilmiştir. 1918 yılından itibaren Gregoryen takvimdeki ay adları Çuvaş halk takvimindeki ay adlarının yerini almıştır. Buna göre E. İ Patmar Çuvaş halk takvimi ile ilgili yazdığı eserde halk takviminde bulunan ayları dünyada uygulanan bu yeni takvim uygulamasındaki Gregoryen takvimdeki karşılıkları ile şu sırayla vermektedir: 1- *Kırılç* (Ocak), 2- *Narış* (Şubat), 3- *Puş* (Mart), 4- *Aka* (Nisan), 5- *Şu* (Mayıs), 6- *Şırme* (Haziran), 7- *Utî* (Temmuz), 8- *Şurla* (Ağustos), 9- *Avîn* (Eylül), 10- *Yupa*

(Ekim), 11- *Çük* (Kasım), 12- *Raštav* (Aralık) (Patmar, 1995: 4-23). Folklorist Patmar 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılan saha araştırmalarında kaynak kişilerden elde edilen, Çuvaşlar arasında söyleyişi ve anlamı farklı olan başka ay adlarına da değinmiştir (Patmar, 1993: 40-41).

Çuvaşlar arasında haftanın günleri için günümüzde kullanılan adlar da şöyledir: *Tuntikun* (Pazartesi), *Itlarikun* (Salı), *Yunkun* (Çarşamba), *Kéšnerikun* (Perşembe), *Érnekun* (Cuma), *Şimatkun* (Cumartesi), *Vırsarnikun* (Pazar). Pazartesi için kullanılan *Tuntikun*, doğum günü anlamına gelmekte, Mari, Udmurt ve Başkurlarda da bu anlamıyla kullanılmaktadır. Bugün adını farklı kelimelerle ilişkilendirerek “büyü günü” ya da “kehanet günü” olarak anlamlandıran araştırmacılar da vardır. Salı günü için kullanılan *Itlarikun* “at biniş günü” olarak çevrilmektedir. Bu adlandırma Mari, Udmurt, Başkurt, Kreşin Tatarları arasında da kullanılmaktadır. Çarşamba için kullanılan *Yunkun* “kan günü” anlamına gelmekte, sunulan kurbanların kanı ile ilişkilendirilmektedir. Günün bu anlamda kullanımı Başkurlarda, Tatarlarda, Marilerde, Udmurtlarda ve Mordvinlerde de görülmekte, eski Çuvaşlarda bugünün bir bayram günü olduğu düşünülmektedir. Perşembe için kullanılan *Kéšneri kun* “küçük cuma günü” (*kéšén érne kuni*) olarak bilinmektedir. Cuma için kullanılan *Érnekun* İdil (Volga) Bulgar dilinde *érne kun* olarak kullanılmıştır. Başlangıçta *erne* tek bir günün adı olarak kullanılırken, sonradan bir haftayı belirtmek için kullanılmaya başlanmıştır. İdil boylarında İslam’ın yayılmasıyla, özellikle Kazan Hanlığı’nın ortaya çıkmasıyla *Érnekun* Çuvaşlarda bir bayram günü, ya da kutsal bir gün sayılmıştır. Cumartesi günü için kullanılan *Şimatkun*, haftanın ilk tatil günüdür. Çuvaşlar ritüellerinin çoğuna Cumartesi günü başlar ya da ritüellerini bu günlerde gerçekleştirir. Pazar günü için kullanılan *Vırsarnikun*, *Vırsérne kuni* yani Rus hafta günü olarak izah edilmektedir. Bu adlandırmanın Çuvaş diline 15-16. yüzyılda girdiği düşünülmektedir. Çuvaşlarda bugünün eski adlandırması ise bilinmemektedir. Bugün Çuvaşlarda 18. yüzyılın ikinci yarısıyla, daha çok da 19. yüzyılda kutsal bir güne dönüşmüştür (Dimitriyev, 1995: 159-160; Patmar: 1995, 93; Salmin, 2007: 590-596; ayrıca bk. Munkácsi, 2020). Salmin, Cuma gününün Çuvaşların tatil günü olduğunu, onların pazar gününü kutsal saymadıklarını, ancak 19. yüzyılın sonlarından itibaren Rus Ortodoks Hıristiyanlığın etkisiyle pazar günü ile ilgili inanış ve uygulamaların yerleştiğine vurgu yapmaktadır (Salmin, 2007: 592-593). Çuvaşlar arasında kullanılan bazı ay ve gün adlarına 18. yüzyıl Çuvaşça söz varlığında da rastlanmaktadır (Durmuş, 2022).

Diğer pek çok toplulukta olduğu gibi Çuvaşlarda da günümüzde Gregoryen Takvim kullanılmakta, bununla birlikte halk takvimi olarak on iki hayvanlı takvimin Çuvaş kültüründe etki ve izleri ise yaşatılmaktadır.

Sonuç

Günümüzde Türkistan’ın hemen her bölgesinde varlığını sürdüren Türk topluluklarında az ya da çok on iki hayvanlı takvimin etki ve izlerine

rastlanmaktadır. Bu etki ve izler Kırgız, Kazak, Özbek, Türkmen, Uygur, Karaçay-Malkar, Hakas gibi bazı Türk topluluklarında daha güçlü hissedilir iken, İdil-Ural bölgesinde yaşayan Çuvaşlarda ve onlara komşu olan diğer Türk toplulukları Tatarlarda ve Başkurlarda da tespit edilebilmektedir.

On iki hayvanlı takvimde her bir yıl ile ilgili çeşitli inanışlar ortaya çıkmıştır. Bazı yılların genel olarak bolluk, bereket, talih ve sevinçle birlikte anıldığı, bazı yılların zor yıllar olarak değerlendirildiği ve bu yıllarda açlık, kıtlık ya da savaş ve kargaşanın olacağına inanıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında kişi hangi yılda doğmuş ise o kişinin karakteri üzerinde doğduğu yılın etkilerinin olacağına inanılmıştır. Çuvaşların da aralarında bulunduğu bütün Türk topluluklarının tarihinde ve kültüründe on iki hayvanlı takvimin biliniyor olması ve kullanılması bu topluluklar arasındaki tarihî ve kültürel bağların önemli bir yönünü açığa çıkarmaktadır. Kültürün bir milleti birbirine bağlayan önemli bir köprü olduğu dikkate alınarak kültür birliği ya da ortaklığı ile ilgili konuların araştırılmasında ve ortaya çıkarılmasında büyük yarar vardır. On iki hayvanlı takvim ile ilgili uygulamalar ve inanışlar Türk toplulukları arasındaki kültürel bağları gösteren önemli bir olgu olarak değerlendirilebilir.

On iki hayvanlı Türk takvimi, Türk kültürünün derinliklerinde kök salmış hem tarihî hem de kültürel anlamda önemli bir mirası temsil etmektedir. Çuvaşlar gibi farklı coğrafyalara yayılan Türk toplulukları arasında bu takvim yalnızca zamanın ölçülmesinde değil, toplumsal yaşamın düzenlenmesinde de bir rehber olmuştur. Her bir yılın belirli bir hayvanla temsil edilmesi ve bu hayvanlar aracılığıyla yıllara yüklenen anlamlar, Türk topluluklarının doğa ile kurdukları güçlü bağın da bir göstergesi sayılmıştır. Bugün modern toplumlarda bile bu takvimin etkileri ve izleri, kültürel devamlılığın bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. On iki hayvanlı Türk takvimi, sadece bir zaman ölçüm aracı değil, aynı zamanda Türklerin doğayı ve zamanı nasıl algıladıklarına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Çuvaşlar gibi Türk dünyasının bir parçası sayılan bütün toplulukların kültürel mirasını anlamak, sadece geçmişe ışık tutmakla kalmayacak, aynı zamanda bugünkü kültürel kimliklerin köklerini anlamaya da yardımcı olacaktır. Bu miras, günümüzün küreselleşen dünyasında bile Türk kültürünün zenginliğini, sürekliliğini ve dayanıklılığını yansıtmaktadır. Bu bağlamda, on iki hayvanlı Türk takvimi, Türk kültürünün zamanın ötesine geçen bir mirası olarak, araştırmacılar ve tarihçiler için bir ilham kaynağı olmaya devam edecek, Çuvaş kültüründeki yansımaları ise Türk kültürünün zenginliğini, çeşitliliğini ve sınırlarını belirlemeye katkı sağlayacaktır.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Durmuş Arık (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

Kaynakça

- Akgür, A. Necati. (1993). Nesi'li Takvimde Hz. Peygamberin Doğumu ve Hicret Günleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 84, s. 59-90.
- Akgür, A. Necati. (2010). Takvim. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, s. 487-490.
- Arık, Durmuş (2005). Türk Yahudiler Kırım Karâileri. *Dini Araştırmalar*, Cilt 7, Sayı 21, s. 27-50.
- Arık, Durmuş. (2012). *Hıristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Arık, Durmuş. (2021). Anadolu ve Çuvaş Türklerinde Kurtla İlgili İnanış ve Uygulamalar. *İdil-Ural Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, s. 111-133.
- Aşmarin, N.İ. (1928-1950). *Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*, I-XVII Cilt, (C. I-II Kazan: Narkompross ÇASSR, III-XVII Çeboksarı: Çuvaşgosizdat).
- Balcı, Mustafa. (2010). Bilinmeyen Bir 12 Hayvanlı Takvim Risalesi: Takvim- Tatar Ma'a, acem. *Türkbilig*. Cilt 20, s. 85-96
- Baykara, Tuncer. (2007). Türklerde Takvim = Zaman Ölçümü. *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu, 21-23 Mayıs 2007*. Ed. S. Şimşir, B. Aydoğan, Almatı.
- Bayram, Bülent. (2022). *Çuvaş Yazıları*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Bazin, Louis. (2011). *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri*. (Çev. Vedat Köken) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Biray, Nergis. (2009). 12 Hayvanlı Türk Takvimi – Zamana ve İnsana Hükmetmek-. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 39, s. 671-682.
- Boyras, Şeref. (2010). 12 Hayvanlı Türk Takvimi ve Kehanet. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 14, s. 148-167.
- Büke, Himmet. (2016). Firdevsi-i Rumi'nin Kayıp Eseri: Tali-i Mevlûd veya Tali-i Mevlûd-i Kebir (Bir Yıldızname ve 12 Hayvanlı Türk Takvimi). *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 4, Sayı 8, s.66-74.
- Caferoğlu, Ahmet. (1933). Çuvaşlarda Ay Adları. *Halk Bilgisi Haberleri*, Yıl 2, Sayı 20, s. 180-182.
- Çabuk, Halime Özlem ve Eren, Sevinç. (2023). Anadolu Taş Tezyinatında On İki Hayvanlı Türk Takvimi İle İlişkili Hayvan Tasvirleri: İkonografik Anlamları Üzerine Bir Değerlendirme. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, s. 329-354.
- Çay, Abdulhalûk M. (1999). *Nevruz Türk Ergenekon Bayramı*. 8. Baskı. Ankara: Tamga Yayıncılık.
- Davletshin, Gamirzan M. (2015). The Calendar and the Time Account of the Turko-Tatars. *Journal of Sustainable Development*. Vol. 8, No. 5, s. 205-211.
- Denisov, P. V. (1959). *Religioznye verovaniya çuvaş*. Çuvaşskoye gosudarstvennoye izdatelstvo.
- Dimitriyev, V. D. (1995). Starinnyy kalendar i edinitsı izmereniya. *Kul'tura çuvaskogo kraya*, Çeboksarı: Çovaşskoye knijnoye izdatelstvo.
- Durmuş, İlhami. (2018). *Türk Kültürüne Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Durmuş, Oğuzhan. (2022). *18. Yüzyılda Çuvaşçanın Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Emin, Sevcan. (2008). *Bulgarların Hıristiyanlaşma Süreci*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Er, Elvina. (2020). Karaim Halk Takvimi: Ulug Ata Sınavı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, s. 9-27.
- Erdem, Mustafa. (1999). Kırgızistan'da Nevruz Kutlamaları. *Dini Araştırmalar*, Cilt 2, Sayı 4, s. 169-176.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. (2013). Kutsal Zaman. *Dinler Tarihi*, Ed. A. H. Eroğlu. Ankara: Ankara Ü. Uzaktan Eğitim Yayınları.
- Fehér, Géza. (1984). *Bulgar Türkleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Fokin, P. P. (1990). *Şçisleniye vremeni u çuvaşey. etniçeskaya kul'tura çuvaşey*. Çeboksarı: Naučno-İssledovatel'skiy İnstitut Yazıka, Literaturı, İstorii i Ekonomiki pri Sovyete Ministrov Çuvaşskoy ASSR.
- Harva, Uno. (2014). *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Hey'et, Cevat. (2000). Eski Türklerde Takvim ve Nevruz Bayramı. *Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999, Elazığ)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- İbn Fadlan Seyahatnamesi*. (2010). Haz. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe.
- İsakov, Abd Rasul. (2013). Kırgızlarda ve Moğollarda On İki Hayvanlı Takvim (VI. – XV. Yüzyıllar Arası). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, s. 161-172.
- Kalafat, Yaşar. (2012). *Altaylardan Anadolu'ya İnanç Göçü*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Karunovskaya, Lidiya E. (2010). "Altay ve Teletütlerde 12 Hayvanlı Takvim", çev. Reshida Adzhumerova ve Emine Atmaca. *Turkish Studies*, Volume 5/4, s. 796-802.
- Kaşgarlı, Mahmut. (2005). *Dîvânu Lügâti't-Türk*. Çeviri Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurtsever. İstanbul: Kocabalı Yayınevi.
- Kızıoğlu, M. Fahrettin. (1950). "On İki Hayvan Üzerine Dönen Yıllar ve Türkçe Ay Adları". *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Yıl 1, Sayı 11, s. 170-171.
- Mirşan, Kâzım. (2002). Erken Türk Tarihi Türk Takvimi ve Orhun Yazıtları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 138, s. 219-226.
- Mollava, Mefkure. (1976). Şark Kavimlerinde Geçen Bazı Bulgar Ad ve Soyadları. *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 18, s. 315-330.
- Munkácsi, Bernhard. (2020). İdil-Ural Bölgesinin Eski Çuvaş Halklarında Günlerin Adları". *İdil-Ural Araştırmaları Dergisi*. (Çev. Emine Yılmaz). 2 (1): s. 161-176.
- Ögel, Bahaeddin vd. (1985). *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ögel, Baheddin. (1979). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Ankara: Kömen Yayınları.
- Özkan, İsa. (2002). Hakas Türklerinde Halk Takvimi ve Nevruz Bayramı. *Türk Kültüründe Nevruz V. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri 15-16 Mart 2002, Diyarbakır*, Yayına haz. Azize Aktaş Yasa, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, s. 149-159.
- Patmar, Edison İvanoviç. (1995). *Çıvaş halth kalendarı*. Şupaşkar: Çıvaş Kineke İzdatel'stvi.
- Patmar, İ. A. (1993). *Halih Mercenistem*. Şirpü: Tsivilsk.
- Rásonyi, László. (1993). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Romanov, N. R. (1962). Çuvaşkiy narodniy kalendar'. *Naučno-Issledovatel'skiy Institut Yazıka, Literaturı, İstorii i Ekonomiki Pri Sovyete Ministrov Çuvaşskoy ASSR*, Sayı XXI, s. 237-244.

Roux, Jean-Paul. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Salihov, Ahat. Başkurtlarda Eski Türk Takvimi ve Nevruz. *Bilig*, Sayı 88, s.189-203.

Salmin, Anton. (2001). *Narodniye obryadı çuvaşey v fotografiyah*. Çeboksarı: Çuvaşkiy Gosudarstvenniy Institut Gumanitarnih Nauk.

Salmin, Anton. (2007). *Sistema religii çuvaşey*. Sanktpeterburg: Nauka.

Sarıkcıoğlu, Ekrem. (2002). *Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)*. Isparta: SDÜ Yayını.

Sertkaya, Ayşegül (2014). On İki Hayvanlı Takvimin On İki Yılının Özelliklerini Anlatan Horezm Türkçesi ile Yazılmış Bir Sâlname. *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi 30 Eylül-04 Ekim 2013 Bildiri Kitabı II*. Yayıma Haz. Mustafa Özkan, Enfel Doğan. İstanbul, s. 391-405.

Seyis, Yunus Emre. (2021). *Türk Kültür Tarihinde At ve Kurt*. Amasya Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Amasya.

Süleymanov, Seyyar. (2013). *Kırım Karayları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.

Tavkul, Ufuk. (2007). Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, s. 25-45.

Tekin, Talat. (1987). *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, Talat. (1998). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. (Der. M. Ölmez), İstanbul: Simurg Yayınevi.

Temür, Nezir. (2010). Kırgız Folklorunda Ritüelistik Türler. *Gazi Türkiyat*, Sayı 6, s. 297-317.

Tezcan Aksu, Belgin. Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, Cilt 2, Sayı 1, s. 382-413.

Timofeyev, G. T. (1972). *Tihiryal. Şupaşkar: Çıvaş ASSR Kinegi İzdadetstvi*.

Turan, Osman. (1941). *On İki Hayvanlı Takvim*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Ülker, Hasan. (1991). Karaçay-Malkar Türklerinde 12 Hayvanlı Takvim ve Yeni Yıl. *Türk Kültürü*, Yıl XXIX, Sayı 339, s. 57-63.

Ünal, Mustafa. (2008). *Dinlerde Kutsal Zamanlar (Takvimler, Dini Gün, Bayram ve Törenleri)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Yagafova, E.A. (2022). Konfessional'naya identičnosti i sovremenniye religiozniye praktiki çuvaşey. *Samarskiy nauçniy vestnik*, T. 11, No: 2, s. 245-251.

Yegorov, Nikolay İ. (1995). Prazdniki i kalendarniye obryadı. *Kul'tura çuvaskogo kraya*. Çeboksarı: Çuvaşskoye knijnoye izdatel'stvo.

Yüce, Nuri. (2012). Yazı. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, s. 493-497.

“КАЛЕНДАРЬ ИЗ ДВЕНАДЦАТИ ЖИВОТНЫХ” У ТЮРКОВ И ЕГО СЛЕДЫ В ЧУВАШСКОЙ КУЛЬТУРЕ

АННОТАЦИЯ

Исследование временных измерений тесно связано с небесными явлениями и небесными телами. Тюркские народы также старались определять время основываясь на этих явлениях. С древнейших времён они использовали названия животных для обозначения лет в своих календарях. Существует мнение, что кочевой образ жизни тюрков или их тотемистические верования могли повлиять на наименования в этом календаре. В конечном итоге значимость животных и связанные с ними верования в тюркской культуре отразились на используемом ими календаре, что привело к появлению «Календаря 12 животных». Каждый год в данном календаре обозначается именем определённого животного, и каждые 12 лет называют по-разному в различных тюркских диалектах: «мючёлль», «мючель», «мюче», «мюшёлль». С древних времен этот календарь был наиболее распространённой системой измерения времени среди тюркских народов.

На сегодняшний день использование «Календаря 12 животных» по-прежнему сохраняется в тюркской культуре, а его влияние и след всё ещё заметны в некоторых тюркских общинах. В последнее время этот календарь чаще называют «Народным календарём». Животные, обозначающие годы в этом календаре, представлены в следующем порядке, с небольшими различиями среди тюркских народов: мышь/крыса, корова/бык, барс, заяц, дракон, змея, лошадь, овца, обезьяна, петух, собака и свинья. Существуют различные верования и предсказания, связанные с годами, названными в честь животных. Считалось, что такие годы могут влиять на личность, характер и будущее родившегося в них человека. Одни годы считались счастливыми и удачными, другие — трудными или бедственными. Годы также связывались с различными природными и социальными событиями, такими как голод, засуха, холод, благополучие, изобилие, радость или война.

Этот календарь использовался тюркскими народами на протяжении многих веков. Столкнувшись с различными цивилизациями на обширной территории их расселения, тюркские общины адаптировали календарь к новым условиям, иногда заменяя его календарями других народов. Несмотря на это, «Календарь 12 животных» сохранился в народной традиции и оставил глубокий след в культуре тюркских народов. Полагается, что предки чувашей, как и другие тюркские народы, также использовали этот календарь. Источники упоминают, что как дунайские болгары, так и их родственники — волжские болгары, считавшиеся предками чувашей, использовали этот календарь. С X века отмечено влияние мусульманского календаря на болгаро-чувашей, а с XVI века Юлианский календарь вытеснил его среди чувашей.

В наши дни, как и у многих других тюркских народов, следы и влияние «Календаря 12 животных» обнаруживаются и у чувашей. В данной статье рассматриваются общие аспекты «Календаря 12 животных» в тюркской культуре и его влияние на чувашскую культуру.

Ключевые слова: Тюрки, Болгары, Чувашаи, Календарь, Календарь из двенадцати животных